

MUSTAFA ŞEKİP'İN [TUNÇ] KANT HAKKINDA YAYIMLANAN MAKALELERİ

PUBLISHED ARTICLES BY MUSTAFA ŞEKİP [TUNÇ] ON KANT

Müjdat TAKICAK

Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi,
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Felsefe Bölümü,
mujdattakicak78@gmail.com

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 26 Ocak 2024
Kabul edildiği tarih: 17 Ekim 2024
Yayınlanma tarihi: 25 Haziran 2025

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 26 January 2024
Date accepted: 17 October 2024
Date published: 25 June 2025

Anahtar Sözcükler

Bilim Tarihi ve Felsefesi; Erken Cumhuriyet Dönemi; Mustafa Şekip Tunç; Kant

Keywords

History of Science and Philosophy;
Early Republican Period; Mustafa Şekip Tunç; Kant

DOI

10.33171/10.33171/dtcjournal.2025.65.1.3

Öz

Modern psikolojinin ve modern felsefenin Türkiye'de inşa edilmesinde aktif rol alan bilginlerimizden biri olan Mustafa Şekip [Tunç] daha çok Bergson hakkında yaptığı yayınlarla Türkiye'de tanınmıştır. Mustafa Şekip'in ölümünden sonra hakkında çok fazla akademik çalışma yapılmıştır. Mustafa Şekip Kant felsefesi hakkında iki makalesini Osmanlı Türkçesi ile yayımlamıştır. Bunlardan ilki 1925 yılında Milli Mecmua'da yayımlanan "Kant ve Felsefesi" isimli makalesi; diğeri 1927 yılında Hayat Mecmuası'nda yayımlanan "Kant Hiç Kabahatsiz mi?" isimli makalesidir. Bu çalışma kapsamında söz konusu iki makalenin Latin harflerine tam transliterasyonu ve felsefi analizi yapılmıştır. Mustafa Şekip "Kant ve Felsefesi" isimli makalesinde, Kant felsefesinin en belirgin taraflarına değinmiş ve gerekli gördüğü yerlerde konu ile ilgili şahsi fikirlerini paylaşmıştır. Mustafa Şekip bu makalesinde öncelikle Kant'ın Copernicus'tan ilham alarak kurguladığı "özne merkezli" bilgi modelini genel hatları ile açıklamıştır. Makalesinin devamında ise Kant felsefesinde aklın teorik olarak neyi bilip neyi bilemeyeceğini tartışıp Tanrı, ruh, özgürlük gibi metafizik unsurların konumunu izah etmiştir. Mustafa Şekip "Kant Hiç Kabahatsiz mi?" isimli makalesini, Hayat Mecmuası'nın 49. sayısında yayımladığı "Terakki Fikrinin Menşe i ve Tekâmülü" başlıklı makalesinde Kant'a yönelik beyan ettiği görüşlerine dair yakın dostu Azad Bey'in yönelttiği eleştirilere cevaben yazmıştır. Mustafa Şekip bu makalesinde Kant'ın siyasi baskılara boyun eğerek kral II. Frederik'e koşulsuz tabi olmasını eleştirmiştir. Mustafa Şekip, Kant felsefesine dair kaleme aldığı bu makalelerinde yeni bir yaklaşım ortaya koymamıştır fakat Kant felsefesinin erken Cumhuriyet dönemi bilim dünyasında tanınmasına ve ilgi görmesine katkıda bulunmuştur.

Abstract

Mustafa Şekip [Tunç], one of the scholars who played an active role in the construction of modern psychology and modern philosophy in Turkey, was mainly known in Turkey for his publications on Bergson. After Mustafa Şekip's death, much academic work was done on him. Mustafa Şekip published two articles on Kantian philosophy in Ottoman Turkish. The first is his article, 'Kant and His Philosophy,' published in Milli Mecmua in 1925; the second is his article, 'Is Kant Ever Blameless?', published in Hayat Mecmua in 1927. Within the framework of this study, these two articles have been translated into Latin letters and analyzed philosophically. In his article entitled "Kant and His Philosophy", Mustafa Şekip touched upon the most prominent aspects of Kant's philosophy. He expressed his ideas on the subject where he felt it was necessary. In this article, Mustafa Şekip first explained in general terms the "subject-centered" model of knowledge that Kant constructed with inspiration from Copernicus. In the rest of the article, Kant discussed what the mind can and cannot theoretically know in his philosophy and explained the position of metaphysical elements such as God, soul, and freedom. In his article "Is Kant Ever Blameless?", Mustafa Şekip wrote this article in response to his close friend Azad Bey's criticism of his views on Kant in his article entitled "Origin and Development of the Idea of Progress" published in the 49th issue of Hayat Mecmua. In this article, he praised Kant's philosophical views but criticized his "vassal" relationship with the King. He criticized Kant's unconditional submission to King Frederick II by giving in to political pressure. Mustafa Şekip did not present a new approach to Kant's philosophy in these articles. However, he contributed to the recognition and interest of Kant's philosophy in the

Giriş

On dokuzuncu yüzyılda Osmanlı'da çok sayıda öğrenci farklı alanlarda eğitim almak üzere yurt dışına gönderilmiştir. Eğitimini tamamlayıp dönen öğrencilerin de etkisi ile Batılı tarzda eğitim veren kurumlar faaliyete geçmeye başlamıştır. İstenen seviyede olmasa da bu okullar Osmanlı biliminde pozitif yönde bir gelişim sağlamıştır. Darülfünûn'da (İstanbul Üniversitesi) ve mühendishanelerde görev yapan hocaların Batı ile sürekli iletişim halinde olması, Batı biliminin ve düşünce yapısının hemen hemen eş zamanlı Osmanlı'ya ulaşmasına imkân tanımıştır. Cumhuriyet'in ilk dönem bilimsel faaliyetleri büyük ölçüde, Avrupa'ya gidip gelen bilim insanlarının katkılarıyla sürdürülmüştür.

Osmanlı'nın son döneminde yetişmiş bazı bilim insanları, Cumhuriyet döneminde de hizmet etmeye devam etmişler ve üniversitelerde görev almışlardır. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde oldukça önemli hizmetleri olan bu hocalardan biri de Mustafa Şekip Tunç'tur. Eğitim, psikoloji ve felsefe alanlarında derinlikli çalışmalarıyla tanınan Mustafa Şekip, Türkiye'de modern anlamda felsefenin ve psikolojinin kurucularından biridir. Düşüncelerinden çok etkilendiği Bergson'u Türkiye'ye tanıtan isimlerin başında gelmektedir. Özellikle felsefe ve psikoloji alanlarında çok sayıda makale ve kitap yayımlayan Mustafa Şekip, Kant ve felsefesiyle de yakından ilgilenmiştir. *Milli Mecmua*'da (1925) yayımlanan "Kant ve Felsefesi" isimli makalesinde Kant felsefesi hakkındaki görüşlerini beyan ederken, *Hayat Mecmuası*'nda (1927) yayımlanan "Kant Hiç Kabahatsiz mi?" isimli makalesinde ise Kant'a dair eleştirilerini sıralamıştır. Eldeki bu makalenin amacı, Mustafa Şekip Tunç'un Kant hakkında yayımlanan söz konusu iki makalesinin felsefi analizini yapmaktır. Bu kapsamda öncelikle Osmanlı Türkçesi ile yazılan bu makalelerin Latin harflerine tam transliterasyonu araştırmacı tarafından yapılmış ve daha sonra Kant felsefesi hakkında Mustafa Şekip tarafından ileri sürülen görüşler Kant'ın eserleri ile karşılaştırılarak analiz edilmiştir. Daha çok psikoloji alanındaki çalışmalarıyla bilinen Mustafa Şekip'in Kant hakkındaki görüşlerinin ortaya konulması Bilim Tarihi ve Felsefesi alanına katkı sağlayacaktır.

MUSTAFA ŞEKİP [TUNÇ] HAKKINDA BİYOGRAFİK NOTLAR¹Şekil 1. Mustafa Şekip Tunç (*Mustafa Şekip Tunç Jübilesi*, 1944, s. 2).

Mustafa Şekip 1883² yılında İstanbul'da doğmuştur. Babası nüfus müdürü Yusuf Besim Bey, annesi Bulgaristan göçmeni Sabriye hanımdır. Halep'te başladığı ilkokula babasının tayini dolayısıyla Manastır'da devam etmiştir. Kısa bir süre askeri rüştiyede de eğitim görmüştür. Lisenin birinci sınıfına kadar Manastır'da okuduktan sonra ailenin İstanbul'a dönmesi ile birlikte Vefa İdadisi'ne naklini aldırılmış ve 1905 yılında bu okuldan mezun olmuştur. Mülkiye Mektebi sınavına girmiş ve yedinci olarak yerleşmiştir. 1908 yılında II. Meşrutiyet ilanından bir gün önce Mülkiye'den mezun olmuştur (Derin, 1958a, s. 18; Türkmen, 1944, s. 11; Yaylalı, 2014, s. 4; Yıldız, 2010b, s. 74–75). Mustafa Şekip yedinci olarak girdiği Mülkiye'den otuz yedinci olarak mezun olmasını, Mülkiye'deki öğrenim hayatı boyunca asıl dikkatini ve enerjisini Fransızca öğrenmeye ayırdığı için genç yaşta okuması gereken Türkçe klasik eserleri vaktinde okuyamamasına bağlamıştır (Türkmen, 1944, s. 14).

¹ Mustafa Şekip Tunç'un otobiyografi çalışması S. Türkmen tarafından tespit edilmiş ve Mustafa Şekip'in emekliye ayrılması münasebetiyle hazırlanan "Mustafa Şekip Tunç Jübilesi" isimli kitapta yayımlanmıştır. Mustafa Şekip Tunç'un vefatından sonra *Hayat Mecmuası*'nın 1958'de yayımlanan 132. sayısı, hocanın hayatı ve çalışmaları hakkında makalelerinden müteşekkil olacak şekilde düzenlenmiştir. Betül Batır'ın "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Mustafa Şekip Tunç'un Bilim ve Aydın Tanımı", Yakup Yıldız'ın "Mustafa Şekip Tunç ve Türk Felsefesindeki Yeri" ve Sıdika Albayrak'ın "Mustafa Şekip Tunç'un Bir Din Felsefesine Doğru Eserinde Din Psikolojisi" isimli makaleleri yayımlanmıştır. Diyanet İslam Ansiklopedisi'nde Fırat Mollaer ve İslam Düşünce Atlası'nda Yakup Yıldız tarafından Mustafa Şekip Tunç maddeleri yazılmıştır. Ayrıca Yakup Yıldız tarafından 2010 yılında *Mustafa Şekip Tunç ve Felsefî Görüşleri* isimli doktora tezi, İlhan Yaylalı tarafından 2014 yılında *Şuurlu Muhafakârlık: Mustafa Şekip Tunç Düşüncesinde Birey, Toplum, Siyaset* isimli yüksek lisans tezi ve Lütfiye Koç Günay tarafından 2015 yılında *Mustafa Şekip Tunç ve Ruhîyat Geleneği* isimli yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. Mustafa Şekip Tunç'a dair daha ayrıntılı biyografik bilgilere adı geçen bu kaynaklardan ulaşılabilir.

² Mustafa Şekip Tunç'un kimliğinde yazan resmi doğum tarihidir. Fakat Mustafa Şekip otobiyografisinde doğum yılını 1886 olarak beyan etmiştir. Fahri Derin'in hocanın yakınlarından elde ettiği bilgilere göre Mustafa Şekip yaşını büyültmüştür (Derin, 1958a, s. 18). Bu çalışmada resmi kayıtlarda yer alan doğum tarihi esas alınmıştır.

Mülkiye'den mezun olduktan sonra sırasıyla Kosova vilayeti maiyet memurluğu ve Palanga kazası kaymakam vekilliği görevlerinde bulunmuştur. Maiyet memurluğu sırasında eğitimle de ilgilenmiş ve Üsküplü bir grup gencin kurduğu "Şübban-ı Vatan" isimli kulüp tarafından açılan ve yeni öğretim yöntemlerinin uygulandığı özel bir ilkokulda öğretmenlik yapmıştır (Günay, 2015, s. 7; Türkmen, 1944, s. 14). Mustafa Şekip buradaki tecrübesinden oldukça etkilenmiş ve eğitimci kimliğinin olmadığına kanaat getirerek memuriyetini terk edip Avrupa'da pedagoji eğitimi almaya karar vermiş ve bu amaçla İstanbul'a dönmüştür. Fakat bu ilk girişim başarısız olmuş ve Üsküp'e Firzovik kaymakamı görevi kendisine tevdi edilmesiyle geri dönmüştür. Bu görevde 4 ay kaldıktan sonra istifa ederek Üsküp Muallim Mektebi'nde öğretmenlik mesleğine kalıcı olarak geçiş yapmış ve burada Türkçe ve Edebiyat öğretmenliği yapmıştır (Yaylalı, 2014, s. 5). Balkan Savaşları'nda alınan ağır yenilgi sonrasında Harput Sultanisi Edebiyat öğretmenliğine tayini çıkmış fakat daha sonra Yanya Sultanisi olarak görev yeri güncellenmiştir. Savaş nedeniyle Yanya'ya hiç gidememiş ve Balıkesir Sultanisi'nde Edebiyat öğretmeni sıfatıyla kısa süre görev yaptıktan sonra Maarif Nezareti tarafından Batı'ya gönderilmek üzere seçilen on beş öğretmenden biri olarak Lozan'a Fransız Edebiyatı eğitimi için gönderilmiştir. Lozan'a gittikten sonra daha önce bilgi sahibi olduğu yeni açılmış olan Jean Jacques Rousseau Enstitüsü'nde ruhiyat (psikoloji) eğitimi almak istediğini Maarif Nezareti'ne bildirmiş ve bu isteği kabul görmüştür. Enstitüdeki eğitimine ek olarak Cenevre Üniversitesi'nde psikoloji seminerlerine katılmış ve sertifika almıştır. Enstitüden mezun olduktan sonra 1915'te İstanbul'a dönmüştür (Derin, 1958a, s. 19-26; Türkmen, 1944, s. 16; Yaylalı, 2014, s. 6; Yıldız, 2010b, s. 77).

Çapa Darülmuallimat-ı Âliye'de (Yüksek Kız Öğretmen Okulu) terbiye ve ruhiyat (pedagoji ve psikoloji) öğretmeni olarak 1916'da göreve başlamıştır. 1917-1918 yılları arasında askerlik görevini yaptıktan sonra görevine geri dönmüş ve eş zamanlı olarak Maarif Nezareti Orta Tedrisat 1. şube müdürlüğü görevi de kendisine verilmiştir. Burada görev yaptığı sırada Nafi Atuf Bey'in [Kansu] çıkardığı *Terbiye Mecmuası*'nda pedagojiye ve psikolojiye dair makaleler kaleme almıştır. Buradaki yazıları Ziya Gökalp başta olmak üzere Darülfünun hocaları tarafından takip edilmiş ve çok beğenilmiştir. İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Ziya Gökalp ve Mehmet Emin Bey [Erişigil]'in desteği ile kendisine Darülfünun'un Edebiyat Fakültesi müderris muavinliği (günümüzdeki karşılığı Dr. Öğrt. Üyesi) teklifi yapılmıştır. Mustafa Şekip tereddüt etmeden teklifi kabul etmiş ve göreve başlamıştır (Türkmen, 1944, s. 16). 1919'da muallimliğe (Doçent), 1924'te müderrisliğe (Profesör) terfi etmiştir. Edebiyat Fakültesi Psikoloji kürsüsünde bulunan Mustafa Şekip 1927 yılından itibaren İlahiyat Fakültesi'nde Felsefe-i Din dersini de vermeye başlamıştır (Yıldız, 2010a, s. 17). 1933 yılında gerçekleştirilen Üniversite Reformu'ndan sonra da göreve devam eden Mustafa Şekip, Psikoloji ve Terbiye Ordinaryüs Profesörlüğüne layık

görülmüştür. Edebiyat Fakültesi'nde 24 Eylül 1931'den 31 Temmuz 1933'e kadar Ruhیات Tarihi ve Tarih-i Felsefe derslerini; 1 Ağustos 1933'den 26 Kasım 1937'e kadar Psikoloji ve Terbiye derslerini vermiştir. İstanbul Üniversitesi Tecrübi Ruhیات kürsüsü 1937'de kurulduktan sonra Mustafa Şekip Umumi Ruhیات kürsüsüne geçmiş ve 1953 yılında emekli oluncaya kadar derslerine devam etmiştir (Yıldız, 2010a, s. 21).

Mustafa Şekip gazetelere bilim, felsefe, psikoloji ve güncel konularda ara ara röportajlar vermiştir. Örneğin *Akşam Postası* gazetesinde farklı uzmanların görüşlerine yer verilerek Murad Serdoğlu tarafından yürütülen “kısırlaştırma” konulu yazı dizisi kapsamında 14 Sonkanun (Ocak) 1936 tarihinde Mustafa Şekip ile yapılan röportaj yayımlanmıştır. Mustafa Şekip bu röportajda, özellikle Almanya'da tartışılan “suç olasılığı yüksek olan kişileri kısırlaştırma” projesine taraftar olduğunu, fakat kişi hakkında verilecek böyle bir kararın hukukçular tarafından değil doktorlar tarafından verilmesinin daha uygun olduğunu beyan etmiştir (Sertoğlu, 1936, s. 6). 8 Şubat 1939 tarihli akşam gazetesinde, fikir, edebiyat, sanat ve bilim akademilerimizin kurulması gerektiğini, bunun pekâlâ mümkün olduğunu ifade ettiği yazısı yayımlanmıştır (Es, 1939, s. 7). 17 İkincikanun (Ocak) 1941 tarihli Cumhuriyet gazetesinde ise “heyecan”ın sebepleri ve sonuçları hakkında doyurucu bilgilerle dolu bir yazısı yayımlanmıştır (Tunç, 1941, s. 3).

Hilmi Ziya Ülken ile beraber, Paris'te 1937 yılında toplanan Beynelmilel Felsefe Kongresi'ne katılan Mustafa Şekip, Fahri Ziya Fındıkoğlu ile beraber Bükreş'te 1939 yılında toplanması planlanan Beynelmilel Sosyoloji Kongresi'ne katılmak üzere görevlendirilmiş olmasına rağmen II. Dünya Savaşı sebebiyle söz konusu kongre düzenlenememiştir (Derin, 1958a, s. 26).

Mustafa Şekip 1953 yılında 70 yaşını doldurduğu için yaş haddinden emekliye sevk edilmiştir. Oldukça sevilen bir hoca olan Mustafa Şekip için 14 Mayıs 1954 tarihinde İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Mezunlar Cemiyeti tarafından Mustafa Şekip'in emekliye ayrılması münasebetiyle düzenlenen “Mustafa Şekip Tunç günü” Eminönü Halkevi'nde yapılmıştır. Toplantıda Peyami Safa, Rana Tunç, Abdülkadir Karahan, Veli Orhan Tüte, Ziya Somar gibi isimler söz almış ve hocayı muhtelif yönlerden anlatmışlardır (“Prof Tunç İçin Toplantı”, 1954, s. 1). Mustafa Şekip 17 Ocak 1958'de kalp yetmezliği şikâyeti ile yatmakta olduğu İstanbul Gureba Hastanesi'nde vefat etmiştir (Yıldız, 2010b, s. 81).

Başlıca eserleri: *Ruhیات Dersleri* (1919), *Ruhیات Derslerine Lahika* (1920), *Gülmek Nedir? Kime Gülüyoruz?* (1921), *Rûhiyat* (1924), *Felsefe-i Din* (1927), *Terakki Fikri, Menşei ve Tekâmülü* (1928), *Çin Felsefesinin Kaynakları* (1933) *Yeni Türk Kadını ve Ruhî Münâsebetleri* (1939), *Üç Zihniyet* (1940), *İnsan Ruhu Üzerine Gezintiler* (1943), *Ruh Yapımız ve Onun Tipleri*

Bakımından Ahlâk (1944), Rûh Âleminde (1945), Fikir Sohbetleri (1948), Psikolojiye Giriş (1949), Psikoloji Dersleri (1950), Bir Din Felsefesine Doğru (1959). 1911 yılından itibaren çeşitli dergilerde makaleleri yayımlanmıştır. Dergiler: *Tedrisat Mecmuası, Bilgi, Dergâh, İlahiyat Fakültesi Mecmuası, Din Yolu, Yeni Türk Mecmuası, Hayat, Kültür Haftası, Ağaç, Mülkiye, İnsan, Mihrap, Milli Mecmua, Terbiye, Türk Düşüncesi, Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası, Yeni Mektep, Felsefe ve İctimaiyat, Türk Yurdu, Büyük Doğu* (Derin, 1958b, s. 20–25; Mollaer, 2012, s. 383; Orhan, 1944, s. 24–29). Cumhuriyet Gazetesi'nde 1937-1951 yılları arasında ve Tasvir-i Efkar'da 1941 yılında sürekli yazıları yayımlanmıştır (Derin, 1958b, s. 20–25; Orhan, 1944, s. 24–29; Yaylalı, 2014, s. 8; Yıldız, 2010a, s. 337–368; Yıldız, 2010b, s. 102).

Mustafa Şekip psikolojide ve felsefede Henri Bergson (1859-1941), Théodule Armand Ribot (1839-1956), Georges Dwelshauvers (1866-1937), William James (1842-1910), Herman Ebbinghaus (1850-1909), Sigmund Freud (1856-1939) gibi aynı zamanı paylaştığı filozofları ve psikologları Türkiye'ye tanıtmış ve eserlerini tercüme etmiştir (Yaylalı, 2014, s. 8; Yıldız, 2017).

MUSTAFA ŞEKİP'İN [TUNÇ] HAYAT MECMUASI'NDA VE MİLLİ MECMUA'DA KANT HAKKINDA YAYIMLANAN MAKALELERİ

Mustafa Şekip Kant ve görüşleri hakkında, *Milli Mecmua*'da ve *Hayat Mecmuası*'nda sırasıyla “Kant ve Felsefesi” ve “Kant Hiç Kabahatsiz midir? ‘İlmî Münâkaşalar” başlıklı iki makale yayımlamıştır.

“Kant ve Felsefesi” Başlıklı Makalesi

Mustafa Şekip'in “Kant ve Felsefesi” isimli makalesi *Milli Mecmua*'nın 15 Şubat 1925 tarihinde yayımlanan 31. sayısında yer almıştır. Bu makalesinde Mustafa Şekip, Kant felsefesinin en belirgin taraflarına değinmiş ve gerekli gördüğü yerlerde konu ile ilgili şahsî fikirlerini paylaşmıştır.

Mustafa Şekip makalesine, yakın dostu olarak nitelendirdiği Mehmet Emin [Erişirgil] Bey'in *Kant ve Felsefesi*³ isimli kitabının yayımlandığını müjdeleyerek başlamıştır:

Geçen iki haftanın düşünce dünyamızdaki en mühim hâdisesi muhterem yol arkadaşım Mehmet Emin [Erişirgil] Bey'in “Kant ve Felsefesi”ne dair neşrettiği

³ Söz konusu kitap, Osmanlı'da ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Kant hakkında yazılmış ilk telif eserdir. Cumhuriyet döneminde harf inkılabından sonra tam transliterasyonu yapılarak defalarca basılmıştır. Mehmet Emin'in Darülfünun'da verdiği Felsefe Tarihi derslerinden biri de Kant ve düşünceleri hakkındadır. Mehmet Emin çağdaş felsefenin temellerinin 19. yüzyılda atıldığını ve dolayısıyla bugünü anlamak için düne bakmak gerektiğini düşünerek *Kant ve Felsefesi* isimli eserini yazdığını beyan etmektedir. Mehmet Emin'e göre 19. yüzyıl felsefesinin bütün eğilimlerini sezip, esaslarını kuran Rousseau ve Kant'tır (Bayraktar, 2009, s. 70).

mühim monografidir. Felsefe tarihinin en mühim şahsiyetlerinden birini işgal eden ve çetinliğiyle meşhur olan Kant ile yakından meşgul olabilmek ancak felsefe tarihi âşıklarına nasip olacak meziyettir. Mehmet Emin Bey bu ağır çileye büyük bir sabır ve dikkat çekici bir kavrama gücüyle tahammül ettiğini eseriyle ispat etmiştir. Bu çileyi atlattıktan sonra artık hiçbir filozof kendisini yıldırıamaz. Çünkü ilk tecrübesini Kant’a tevcih etmekle çok sağlam bir zihne ve aynı zamanda kuvvetli bir iradeye sahip olduğunu göstermiştir (Mustafa Şekip [Tunç], 1925, s. 493).

Kısa kitap tanıtımının ardından Mustafa Şekip, Kant’ın temel görüşlerini özet bir şekilde ele almıştır.

Kendinden önce bilimde ve felsefede ortaya konulmuş olan hemen hemen tüm düşüncelerden haberdar olan ve etkilenen Kant, Copernicus’un astronomide yaptığı devrimi çok önemsemiştir. Copernicus *Göksel Kürelerin Devinimleri Üzerine (De Revolutionibus Orbium Coelestium)* adlı ünlü eserinde, evrenin merkezinde Dünya’nın olduğuna dair kemikleşmiş teoriyi tartışmaya açmış ve büyük bir düşünsel devrim yaparak güneş merkezli evren modelini tanıtmıştır. Copernicus, herhangi bir nesnenin konumundaki değişikliğin tespit edilebilmesi için bir referans nesnesine ihtiyaç olduğunu, konumsal değişikliklerin ise görenin ve görülenin bulundukları mekana göre belirlenebileceğini, içinde yaşadığımız Dünya’nın ve Güneş’in konumsal değişikliklerinin de bu bağlamda değerlendirilebileceğini, Dünya’dan bakınca Güneş’in ve diğer gezegenlerin Dünya’nın çevresinde dönüyormuş gibi görünmeleri olgusunun pekâlâ Dünya dahil diğer gezegenlerin Güneş’in etrafında dönüyor olması ile de açıklanabileceğini ifade etmiştir (Copernicus, 2017, s. 27). Yeni bir gözlem sonucu olmaksızın sadece bakış açısını değiştiren Copernicus “Güneş merkezli” evren anlayışını inşa ederken sadece bir varsayımda bulunmuş ve başarılı olmuştur. Bu devrimden oldukça fazla etkilenen Kant, düşüncede yapmayı vadettiği Copernicus devrimi ile tümel ve zorunlu (a priori) bilgiyi açıklama uğraşında yaygın olarak kabul gören “nesne kaynaklı bilgi anlayışı” yerine “özne merkezli bilgi teorisini” geliştirmiştir. Kant *Saf Aklın Eleştirisi* isimli eserinde, kendi Copernicus devrimini yaptığını ifade ederek bilginin ortaya çıkışında, öznenin nesneyi nasıl bilebildiğine, orijinal bir yaklaşımla nesnenin özneye zorunlu uyumunu gözeterek cevap aramıştır (Kant, 1993, s. BXVI-BXVII). Kant da tıpkı Copernicus gibi sadece bir varsayımda bulunmuştur. Mustafa Şekip ise makalesinde bu noktaya şu şekilde dikkat çekmiştir:

Düşünmeli ki Kant’ı hazmedebilmek için bugünkü felsefe ve malumatımızın tesirlerinden uzaklaşarak iki asır öncesine dönmek ve sonra da bu asrın bütün fikirleriyle kaynaşmak icap etmektedir. O asır ki yeni bilimin esası olan astronomi biliminin yükselişine şahit olmuş, başımızın üstünde ve

ayağımızın altında olan alemlerin bir diğeriyle olan münasebetleri kesin ve doğru bir şekilde keşfedilerek “mahlukatımız” haricindeki kâinatın daima, muntazam, sabit ve ahenkli bir hareket içinde olduğu ortaya çıkmıştır. Kopernik, Newton ve Kepler’le tezahür eden bu gerçek Kant’ı o derece hayrete düşürmüş ve hayran bırakmış ki aklın bu kerametini derinleştirmek kendisinin en büyük düşüncelerinden biri olmuştur. Fazla olarak bu büyük astronomi başlangıçlarının ortaya koydukları bilim, yalnız tasvir ve tanıma özel kalmayıp cisimler arasındaki münasebetlerin şartlarını tayin etmek ve hesaplamalarını göstermek suretiyle “tabiat kanunu” kavramını doğru bir şekilde ortaya atmış bulunuyordu. İşte aklın bu önemli durumunu en derin ve geniş bir kavrayışla sıkı bir eleştiriye tabi tutmak Kant’a nasip oldu (Mustafa Şekip [Tunç], 1925, s. 493).

Mustafa Şekip, Kant’ın akla yeni bir rota çizerek kendinden önceki filozoflardan farklı görevler yüklediğini; akli olayların izleyicisi ve yorumlayıcısı konumundan yaratıcısı konumuna yükselttiğini bildirmektedir:

Aklın deneyim yardımıyla kendi kendisini yarattığına ikna görünen bu filozof emsalsiz olan bu büyük zafer döneminde aklın yine akıl ile bir bilançosunu yapıp kâr ve zararlarını tayin etmek istiyor ve neticede saf aklın, bugünkü tabiriyle zekânın ancak “olay”lara aşkınsal⁴ olabileceğine ve yalnız bunların biliminin yapılabileceğine; ayrıca bu bilimin “mutlak” olmayıp “izafi” olacağına hükmediyor (Mustafa Şekip [Tunç], 1925, s. 493).

Aşkınsal bir saf akıl tasviri Kant’ın özgün görüşlerinden biridir. Mustafa Şekip de Kant’ın söz konusu yaklaşımına makalesinde dikkat çekerek, Kant felsefesine göre bilimin yapılabilmesinin tek yolunun aşkınsal bir saf akılla mümkün olabileceğini söylemiştir. Bu türden bir bilimin ise mutlak değil izafi olabileceğini belirttikten sonra konuyu Kant’ın metafizik anlayışı ile ilişkilendirmiştir. Mustafa Şekip’e göre Kant’ın eleştirisinin metafizik tarihinde yaptığı en büyük katkı, mantık ve bilim yardımıyla hiçbir şeyin mutlak hakikatinin bilinemeyeceğine dair öne sürülen düşüncedir (Mustafa Şekip [Tunç], 1925, s. 493).

⁴ Mustafa Şekip bu kavram için “mütetalli” kelimesini kullanmıştır. Redhouse’un Türkçe-İngilizce sözlüğünün 1890 baskısında söz konusu kelimenin anlamı “Full to overflowing” şeklinde geçmektedir. Osmanlı’nın son döneminde Batı kaynaklı bilimsel terimlerin Osmanlıca karşılıklarının belirlenmesinde standardın olmaması problemi göz önüne alındığında söz konusu kavram sözlükte geçen anlamıyla “aşkınsal” kelimesini karşılıyor görünmektedir (Redhouse, 1890, s. 1706).

Rönesans'tan sonra gelen en şuurlu ateist felsefenin Kant felsefesi olduğunu söyleyen Mustafa Şekip, Kant'ın metafizik konusundaki görüşlerini şu şekilde tasvir etmiştir:

Bu itibarla Rönesans'tan sonra gelen en şuurlu ilk ateist felsefe, “Kant felsefesi” olmuştur denilebilir. Gerçekte bu felsefe değiştirilemez cevherleri (tözleri) inkâr etmiyorsa da bunların duyarlık, anlama yetisi ve akıl tarafından kanıt ve deneyimle ispat edilemeyip ancak bunlardan zorunlu olarak meydana gelen “a priori” hükümlerle keşfedildiğini söylüyor ve bu suretle mutlakiyet, uluhiyet (Tanrılık vasfı) ve mutlak doğruluk meselelerini deneyim ve duyulur dünyanın sınırları dışına çıkarmış oluyor (Mustafa Şekip [Tunç], 1925, s. 493).

Kant'ın belirlemelerine göre, mümkün deneyimle irtibatı olan a priori bilgi mevcuttur. Örneğin matematiğin yargıları a prioridir ama bunlar ampirik anlamda görüsel olanla irtibatlı olan yargılardır. Peki görüsel olanla yani deneyimle irtibatı kesilen, onlara hiçbir şekilde uygulanamayan ama a priori olduklarını söyleyebileceğimiz bir şeyler yok mudur? Kant, Tanrı, özgürlük ve ölümsüzlük kavramlarını bu türden kavramlar olarak nitelendirmiş ve bu problemlerin çözümü hakkında fikir yürüten alanı ise “metafizik” ile isimlendirmiştir (Kant, 1993, s. A3/B7). Kant, Platon'un düşünürlerle ilgili kesin bilgi sunan matematik tarafımızdan anlaşılabiliriyorsa ve yorumlanabiliriyorsa, elbette Tanrı, özgürlük ve ölümsüzlük gibi metafizik unsurlar hakkında da bir şeyler söylebiliriz şeklindeki düşüncesini eleştirmiştir (Kant, 1993, s. A3–A4). Kant'a göre matematiğin a prioriliği ile metafizik unsurların a prioriliği farklı şeylerdir. Çünkü matematiğin yargılarının deneyim ile irtibatı kurulabildiğinden sentetik a prioriliği temellendirilebilmektedir. Metafizik unsurların ise deneyim ile irtibatı kurulamadığından matematikteki gibi bir sentetik a prioriliğinden bahsetmek mümkün değildir (Kant, 1993, s. B18). Dolayısıyla Kant metafiziğin tümüyle deneyim alanının dışına çıkarılmasını teklif etmiştir. Mustafa Şekip'in de makalesinde dikkat çektiği husus burasıdır.

Kant *Saf Aklın Eleştirisi*'nde insan aklının sınırlarını tayin ederek bilinebilenle bilinemeyecek olanı birbirinden ayırt etmiştir. Bu bağlamda Antik Yunan'dan beri Tanrı, özgürlük, ölümsüzlük gibi metafizik unsurlara, somut birer varlıklarmış gibi yaklaşılmasına karşı çıkmıştır. Kant *Saf Aklın Eleştirisi*'nde tamamen teorik aklın sınırlarının dışına iterek “bilinemezler” kategorisine yerleştirdiği metafiziği *Pratik Aklın Eleştirisi*'nde ele almış ve temellendirmiştir (Kant, 1999, s. 5). Mustafa Şekip makalesinde bu noktaya dikkat çekerek Kant'ın teorik aklın sınırlarını tayin ettikten sonra bilimin ancak beşerî olabileceği ve dolayısıyla Tanrı gibi metafizik unsurlarla ilgili problemlerin çözümünün bilimde aranmaması ve başka çözümler bulunması gerektiği düşüncesinde olduğunu vurgulamıştır

(Mustafa Şekip [Tunç], 1925, s. 493). Mustafa Şekip, Kant'ın Tanrı ile ilgili düşüncelerini şu şekilde yorumlamıştır:

Bizde teorik akıldan başka bir de “pratik akıl” olduğunu [Kant] müjdeliyor ve Allah'ı deneyimden önce bulmak kabiliyetini işte bu melekemize veriyor. İtiraf etmeli ki, Kant'taki mantık ve delile dayalı hüküm çıkarma mahareti burada var kuvvetiyle şahlanarak ahlakımızı da akıldan çıkarmağa çabalıyor (Mustafa Şekip [Tunç], 1925, s. 494).

Mustafa Şekip, Kant'ın Tanrı'yı da akıl ile ilişkilendirdiğini ifade ettiği yukarıdaki alıntının devamında bilim ile ahlak üzerine düşüncelerini şu şekilde dile getirmiştir:

Kâinat karşısında: “ruhu gittikçe yenileşen ve artan bir hayret ve hürmet ile dolduran iki şey vardır: (1) İnsanın üzerindeki yıldızlı sema; (2) İnsanın içindeki ahlak yasası” diyen Kant'ın felsefesi gerçekte bütün samimiyetine tercüman olmuş ve aynı zamanda bilim ile ahlâkı semadan indirerek birini teorik aklımıza, diğerini pratik aklımıza yerleştirmek suretiyle “beşerileştirmek” hamlesini yapmıştır (Mustafa Şekip [Tunç], 1925, s. 494).

Mustafa Şekip *Pratik Aklın Eleştirisi*'nin “Sonsöz” bölümünün ilk cümlesine atıf yaparak kaleme aldığı bu paragrafta, Kant'ın hem teorik akıllı hem de pratik akıllı birlikte değerlendirerek her iki akıllı da beşerileştirdiğini bildirmektedir. Teorik aklın kuşattığı metafizik unsurlardan arındırılmış alanda oluş ve bozuluş karşısında doğrudan kurucu bir rolü olmadığını bildiren Kant, mutlak bir iyinin veya doğrudan kavranan bir ideanın teorik olan var kılınamayacağını, ancak pratik akıl yardımıyla özgürlük, Tanrı, ölümsüz ruh gibi konularda bu sistemin bir parçası olarak yer alabileceğini beyan etmektedir. Kant *Pratik Aklın Eleştirisi*'nin ilgili bölümünde konu ile ilgili ayrıca şunları ifade etmektedir:

İki şey üzerine sık sık eğilip ısrarla düşünülürse, insanın ruhsal yapısını hep yeni, hep artan bir hayranlık ve korkunç saygıyla dolduruyor: üzerimdeki yıldızlı gök ve içimdeki ahlak yasası. Her ikisini, karanlıklarda gizlenmiş ya da benim ufukumun ötesinde aşkın alanda imişlercesine aramama ve sırf tahmin etmeme gerek yok; onları önümde görüyorum ve doğrudan doğruya benim kendi varoluşumun bilincine bağlıyorum. İlki, dıştaki duyular dünyasında benim bulunduğum yerde başlıyor ve içinde bulunduğum bağlantılar ağını, dünyalar üzerine dünyalardan ve sistemler sistemlerinden oluşan, ayrıca da dönemi hareketlerinin sınırsız zamanlarına bu zamanların başlangıcına ve devamına doğru uzanan uçsuz bucaksız büyüklüğe dek genişletiyor. İkincisi, benim görünmez benliğimde, kişiliğimde başlıyor ve kendimi, gerçek sonsuzluğu olan, ama yalnızca anlama yetisine farkedilebilen bir dünya içinde kendi gözümün önüne getiriyor (Kant, 1999, s. 174).

Kant teorik akıldan pratik akla geçerek metafiziğin konularını ele almış, Mustafa Şekip de bu noktaya dikkat çekmiştir. Mustafa Şekip bu makalesinde Kant felsefesinin temel argümanlarına kısaca değinmiş ve Kant'ın düşüncelerinden övgüyle bahsederek makalesini sonlandırmıştır.

“Kant Hiç Kabahatsiz midir? ‘İlmî Münâkaşalar” Başlıklı Makalesi

Mustafa Şekip'in “Kant Hiç Kabahatsiz mi? ‘İlmî Münâkaşalar” isimli makalesi *Hayat Mecmuası*'nın 1 Aralık 1927 tarihinde yayımlanan 53. sayısında yer almıştır. Mustafa Şekip bu makaleyi, *Hayat Mecmuası*'nın 36. ve 83. sayıları arasında yayımladığı “Terakki Fikrinin Menşe'i ve Tekâmülü” başlıklı makale dizisinde Kant'a yönelik beyan ettiği görüşlerine⁵ dair yakın dostu Azad Bey'in yönelttiği eleştirilere cevaben yazmıştır. Söz konusu makalesinde Mustafa Şekip, felsefî görüşlerini övmekle birlikte Kant'ın Kral ile olan “tebaalık” ilişkisini eleştirmiştir. Mustafa Şekip “İlerleme” düşüncesinin kökenlerinin fikrî takibini yaptığı söz konusu makalelerinin 3 Teşrin-i Sâni 1927 tarihli 49. sayısında, Kant'ın *Pratik Aklın Eleştirisi* isimli eserinin yayımlanma sürecini anlattığı bölümde Kant hakkında bazı eleştirilerde bulunmuştur. Mustafa Şekip ilgili bölümde düşüncelerini şu şekilde dile getirmiştir:

(...) Geçen makalede görüldüğü üzere din, devlet ve bilim kavramlarının en hararetli münakaşa edildiği senelerde Kant “Akl-ı Mahzın Tenkidi [Saf Aklın Eleştirisi]” (1781) isimli eserini neşretti. Ebeveyni aslen İngilizce olan bu filozof zamanın muhakkak bir tenkit asrı olduğunu pek iyi anlamıştı. Onun için bu eserinde bütün kuvvetini bilgilerimizin mahiyetini ve sınırlarını derinleştirmeye hasretti ve neticede teorik aklın ancak olayları bilebilip tüm varlığın özünü ve aslını, kendi tabiriyle “şey-i bi-zâti-hi [kendinde şey]”in veya “numen”in asla bilinemeyeceğine ve bundan dolayı bilginimizin mutlak olmayıp ancak izafi olduğuna hükmetti. Bu takdirde Allah, madde, ruh gibi öz ve mahiyetler teorik aklın idrak ve kudreti haricinde kalıyorlar demektir. “Kitâb-ı Mukaddes [İncil]”in esas kaidelerini sarsan bu hüküm Alman bilginlerin mühim bir kısmıyla hükümet ricâline o kadar fena tesir etti ki Büyük Frederik⁶ kendini derhâl bir irade beyanına mecbur görerek devlet üniversitesinde hoca olan Kant'ı vazifesini suistimal ettiği gerekçesiyle azarladı. Kant da cevabında devlet memurluğunda vazifesini suistimal etmeyi asla düşünemeyeceğini bildirmekle beraber haşmetli kral hazretlerinin sadık bir tebaası sıfatıyla bundan sonra gerek konferans ve gerek ders ve

⁵ Söz konusu eleştiriler *Hayat Mecmuası*'nın 49. sayısında yer almıştır.

⁶ Mustafa Şekip “Kant Hiç Kabahatsiz midir? ‘İlmî Münâkaşalar” isimli makalesinde sehven hata yaparak II. Frederik yerine Büyük Frederik yazdığını beyan etmiştir.

yazılarında dinle ilişkili meselelere temastan kaçınacağını vadetti ve aynı zamanda adı geçen eseriyle hâsıl ettiği kötü etkiyi hafifletmek için “‘Akl-ı ‘Ameliyenin Tenkîdi [Pratik Aklın Eleştirisi]” (1788) ismiyle bir eser daha neşretti. Bunda teorik aklın bir de “‘akl-ı ‘amelî [pratik akıl]” olduğunu yani zekânın yanında bir de ahlaki irade bulunduğunu ve bunun zekâdan ayrı ve kendisine mahsus bir karakteri ve anlayışı olduğunu ilave etti (Mustafa Şekip [Tunç], 1927b, s. 443).

Mustafa Şekip’in Kant hakkında söylediği “aynı zamanda adı geçen eseriyle hâsıl ettiği kötü etkiyi hafifletmek için “‘Akl-ı ‘Ameliyenin Tenkîdi [Pratik Aklın Eleştirisi]” (1788) ismiyle bir eser daha neşretti” cümlesine Azad Bey karşı çıkarak eleştirmiştir. Mustafa Şekip söz konusu eleştiriyi ve cevabını “Kant Hiç Kabahatsiz midir? ‘İlmî Münâkaşalar” isimli makalesinde şu sözlerle dile getirmiştir:

Azad Bey Efendi bu meşkûr dikkatleri arasında benim: (Kant hâsıl eylediği kötü etkiyi hafifletmek için *Pratik Aklın Eleştirisi* ismiyle bir eser daha neşretti. Bunda teorik aklın yanında bir de “pratik aklın” olduğunu ilâve etti) şeklindeki ifademde “açık açık değilse bile, üstü kapalı bir şekilde, filozofun ahlakı, karakteri ve sisteminin düzgünlüğü hakkında ithamkâr bir fikir saklı olduğunu” söylüyorlar. Kant hakkında verdiğim geriye kalan malumatı “mükemmel, aşîkâr, faydalı ve doğru” bulan Azad Bey Efendi’yi temin edeceğim ki ne Kant’ın esas karakteri ve ahlakından, ne de sisteminin düzgünlüğünden asla şüphe etmiş değilim. Şüphem sadece o zamanın Alman sosyal çevresi ile muhafazakarların dini bir dogmatizmi siyasete ve devlete tatbik etmek temayüllerine iştirak eden krallık iradesine bir tebaa sıfatıyla boyun eğen “toplumsal Kant”tır. Yoksa Kant’ın ferdin çok adalet ve hürriyet-perest olduğuna ve tamamen iyi niyet âşığı bulunduğuna iknayım. Yalnız “tebaalık”ı kabul etmiş olan bir Kant’ın mevcudu da inkâr edilemez. İşte bu “tebaa Kant”ı beğenmediğim içindir ki (Kant hâsıl eylediği kötü etkiyi hafifletmek için) tabirini kullanmaktan geri duramam ve bununla Kral’dan değil “tebaalık”tan dolayı üzüldüğümü anlatmak istedim (Mustafa Şekip [Tunç], 1927a, s. 16).

Azad Bey’in de işaret ettiği üzere Mustafa Şekip, “Kant hâsıl eylediği kötü etkiyi hafifletmek için *Pratik Aklın Eleştirisi* ismiyle bir eser daha neşretti” cümlesiyle, Kant’ın neyi bilip neyi bilemeyeceği hususunda aklı sınırlandırıp metafiziği dışarıda bıraktığı *Saf Aklın Eleştirisi* isimli kitabını yayımladıktan sonra, Kral’ın verdiği tepkiden çekinerek Tanrı başta olmak üzere metafizik unsurlara yer açtığı *Pratik Aklın Eleştirisi* isimli kitabını yayımlamış olduğunu iddia etmiştir. Kral II. Frederik’in aydınlanma karşıtı olduğu ve Kant dâhil çok sayıda filozof düşüncelerini açıklamada baskı altında kaldığı dönemler olmuştur. Söz

konusu dönemde yayımlanan tüm eserler kraliyet tarafından oluşturulan sansür heyetinin kontrolünden geçmekte ve izin verilenler yayımlanmaktadır. Fakat Kant'ın söz konusu baskıdan etkilenecek ve bu baskıdan kurtulmak maksadıyla *Pratik Aklın Eleştirisi* isimli kitabını yazdığını söylemek doğru değildir. Zira Kant 1786'dan sonra yayımladığı eserlerle kralı ve yetkilileri memnun edememiş, kendisine çok sayıda ikaz içeren mektuplar gönderilmiştir.⁷ Mustafa Şekip makalesinin devamında, düşüncelerinin arkasında durarak Kant'ı Kral II. Frederik'e boyun eğmekle suçlamış fakat ortaya koyduğu felsefi argümanları ve felsefeye yaptığı olumlu katkıları da vurgulamıştır (Mustafa Şekip [Tunç], 1927a, s. 16–17). Oysa Mustafa Şekip'in iddiasının aksine, Kant yaşamının hiçbir anında yöneticilerin siyasi ve teolojik yaklaşımlarının çalışmalarını yönlendirmesine izin vermemiştir. Örneğin Kant teoloji profesörü olan yakın dostu Stäudlin'e gönderdiği 4 Mayıs 1793 tarihli mektubunda yaptığı son çalışmalar hakkında şu bilgileri vermiştir:

(...) saf felsefe alanının işlenmesi ile ilgili bana düşen görev bakımından uzunca bir süredir tasarladığım plan 3 ödevin çözülmesine varmış oldu: 1. Ne bilebilirim? (Metafizik), 2. Ne yapmalıyım? (Ahlak), 3. Ne umut edebilirim? (Din). Buna son olarak dördüncüsü de eklenecektir: İnsan nedir? (Antropoloji; bu konuda 20 senedir her yıl ders açıyorum zaten). Ekteki *Salt Aklın Sınırları Dahilinde Din* başlıklı eserimle planımın üçüncü ödevini tamamlamaya çalıştım. Bu çalışmamda bir yandan Hristiyan dinine büyük bir ciddiyet ve saygıyla yaklaştım, diğer yandan da münasip bir serbestiyet içinde hiçbir şeyi örtüp gizlememek ilkesini kendime düstur edindim. Amacım Hristiyan dininin en saf pratik akılla olası birleşmesini idrak edip ortaya koymak olmuştur. Bir Kitab-ı Mukaddes teoloğu aklın karşısına yine akıldan başka bir şeyi koyamaz. Ve teologlar tarafından suçlanmak istemiyorsa (ki son zamanlarda özgürlüğün kamusal kullanımındaki genel sınırlamalardan doğan kriz yüzünden bundan epeyce endişe ederim) o zaman faydasız bulduğu akli nedenleri yine başka akli nedenlere müracaat ederek etkisiz hale getirmelidir: Saray atmosferindeki bulutların yardımını onların üzerine düşürerek değil. (...) Önsözün epeyce meşakkatli olması size garip gelebilir. Bunun sebebi şudur: Bu eserin bütünü dört bölüm halinde *Berliner Monatsschrift*'te yayımlanacaktı. Bunun için ilgili sansür komisyonunun oluru alınacaktı. Birinci bölüm için (başlığı *İnsan Doğasındaki Radikal Kötülük Üzerine* idi) bu mümkün oldu. Felsefe alanındaki sansürcü Sayın Hilmer bunu kendi alanına uygun bulup kabul etti. Fakat ikinci bölümün bahtı bu kadar açık olmadı. Zira Sayın Hilmer bu bölümün Kitab-ı Mukaddes

⁷ Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için şu kaynağa bakılabilir: Ökten, K. H. (2016). Kant ve Prusya'da Dini Sansür. *İstanbul Kemerburgaz Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 87–101.

teolojine dair olduğuna hükmetti (bilmediğim bir sebepten dolayı birinci bölümün bu alana dâhil olmadığını düşünmüştü halbuki) ve bu sebeple Kitab-ı Mukaddes alanındaki sansürcü Sayın Hermes’le görüş alışverişinde bulundu. O da doğal olarak bunun kendi uzmanlık ve karar verme alanına dâhil olduğuna hükmetti (zira din adamı olan birinin kudreti gasp etmeye çalışmaması görülmüş bir şey midir?) ve basım izni vermedi. İşte buradaki önsözde, bir sansür komisyonu denetlemekle yükümlü olduğu bir eserin hangi alana ait olduğu konusunda tereddüte düşerse, yazarın onların kendi aralarında anlaşmalarını beklemekle görevli olmadığını, fakat yerel üniversitenin bu konudaki görüşünü alması gerektiğini göstermeye çalıştım. Zira her bir fakülte kendi sorumluluk alanıyla yükümlü olduğu ve başka alana dair iddialarını kendinde sakladığı için bu hukuki anlaşmazlık konusunda sadece bir akademik senato kati şeklinde karar verebilecektir. İşte bütün hukuk yollarını yerine getirmek maksadıyla bu eseri değerlendirmeleri için önce teoloji fakültesine takdim ettim ve Kitab-ı Mukaddes teoloji alanına dâhil olma iddiasında mı olduğunu yahut felsefe alanına dâhil olduğu için sansür görevinin kendilerinde olmadığına hükmederek bu görevi iade mi etmeleri gerektiğini sordum kendilerine. Görevi iade ettikleri takdirde de bunun felsefe alanına dâhil olduğunu söylemiş olacaktı. Değerli efendim, bu süreci sizinle paylaştım çünkü eğer ileride bununla ilgili kamuoyu önünde bir tartışma çıkacak olursa kendi davranışımın hukuka uygunluğu konusunda sizin de takdirlerinizi almak istedim (Akt. Ökten, 2016, s. 2-3).

Mektuptaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere Kant, Mustafa Şekip’in iddia ettiği gibi Kral’dan ve yöneticilerinden korktuğu için din ile ilişkili eserlerini kaleme almamıştır. Aksine Kant’ın bir programı vardır ve onu sansür komisyonlarına rağmen uygulama gayreti içindedir. Bu anlamda Azad Bey’in Mustafa Şekip’e serzenişi ve itirazı haklı görünmektedir. Ayrıca Kral ile Kant’ın arasında koşulsuz bir tebaalık ilişkisinin olmadığına dair ikinci bir kanıt, Kral II. Friedrich Wilhelm’in Kant’a gönderdiği 1 Ekim 1794 tarihli şu emir mektubunun içeriğinden de anlaşılmaktadır:

(...) Zat-ı şahanelerimiz, bir süreden beri felsefenizi Kitab-ı Mukaddes ile Hristiyanlığın bazı ana ve temel öğretilerini tahrif, tahkir ve lekelemek için suistimal ettiğinizi, özellikle de bunu *Salt Aklın Sınırları Dâhilinde Din* başlıklı kitabınız ve dahi diğer küçük makalelerinizde yaptığınızı büyük bir hoşnutsuzlukla izlemektedir. Biz ise hakkınızda daha hayırlı şeyler düşündük. Çünkü gençliğin öğretmeni olarak sahiplendiğiniz vazifeye karşı ne kadar sorumsuzca davrandığınızı ve gayet iyi bildiğiniz üzere devlet reisi olarak üstlenmiş olduğumuz gayelere aykırı hareket ettiğinizi siz de bizzat idrak etmek luzumundasınız.

Sizden en kısa zaman zarfında en itinalı şekilde sorumluluk üstlenmenizi rica ediyoruz. En yüksek gazabımızdan sakınarak gelecekte sizden bu gibi kusurlar işlememenizi, bilakis şeref ve yeteneklerinizi vazifenize uygun halde olmak üzere, devlet reisi olarak gayelerimizin şimdikinden daha çok gerçekleşmesi için sarf etmenizi bekliyoruz. Bu konudaki inadınıza devam ettiğiniz takdirde nahoş tasarruflarımızla karşı karşıya kalmanız kaçınılmaz olacaktır.

Emirleri Üzerine:

Woellner

Königsberg'deki

Prof Kant'a (Akt. Ökten, 2016, s. 4).

Emir mektubunun tehditkâr üslubu, Kant'ın yazdıklarının yönetim tarafından tasvip edilmediğini açıkça göstermektedir.

Mustafa Şekip makalesinin son bölümünde Kant'ı hangi bağlamda eleştirdiğini şu sözlerle özetlemiştir:

Kant, bu tebaalık zaafını hiç göstermeseydi “Alman devletciliği” “Kayser”de gördüğümüz derecede sert, kaba ve dogmatik olmaz ve Almanlığın gelişmesi ve ilerlemesi bütün dünyaya meydan okuyan bir kibirle bu derece şişirilmezdi. Sonuç olarak Kant, bu fazileti, kendinin de söylediği gibi, göstermeğe mecbur değildi. Fakat onun kendini mecbur görmediği bir fazileti bizim de filozoflardan beklememeliğimiz icap etmez. Hiç şüphe yok ki müstesna düşünürün iyilik ve büyüklükleri, korkunç neticesini tahmin edemediği bu küçük kusurunu müsamaha ettirebilir (Mustafa Şekip [Tunç], 1927a, s. 16-17).

Kant gibi düşünürlerin hükümetlere karşı daha cesur olmalarının gerektiğini düşünen Mustafa Şekip, Kant'ın Kral II. Frederik'e her koşulda tâbi olmasını kabullenememiş ve bunun tesiriyle olsa gerek *Pratik Aklın Eleştirisi*'nin yazılış amacını söz konusu tâbiliğe bağlayarak hatalı bir tespit yapmıştır. Nitekim Mustafa Şekip, Azad Bey'e duyduğu hürmetten dolayı böyle bir şey yaptığını beyan etse de, makalesinin sonunda eleştirilen cümlesini şu şekilde değiştirmiştir:

(...) Ayrıca öğrettikleri ders ile hemhâl olan ve ahlaka bütün samimiyeti ile tapan Azad Bey Efendi'nin haysiyetli isteklerine hürmeten tenkit buyurdukları cümledeki (Kant hâsıl ettiği kötü etkiyi hafifletmek için) tabiri yerine (hafifleten) tabirini memnuniyetle kullanabilirim (Mustafa Şekip [Tunç], 1927a, s. 17).

Mustafa Şekip ilgili cümleyi “...hafifletmek için” yerine “...hafifleten” kelimesini kullanarak değiştirmiş ve bu sayede *Pratik Aklın Eleştirisi* isimli eserin *Saf Aklın Eleştirisi*’nin diyeti olduğuna dair söylemini yumuşatmıştır. Fakat söz konusu cümleyi kurduğu “Terakki Fikrinin Menşe’i ve Tekâmülü” makale dizisini 1928’de bir araya getirerek *Terakki Fikri* ismiyle kitap olarak yayımlayan Mustafa Şekip’in, ilgili bölümü “Bilahere Akl-ı Ameliyenin Tenkidi (1788) namıyla bir eser daha neşretti.” şeklinde değiştirerek (Tunç, 1928, s. 127–128) Azad Bey tarafından tenkit edilen Kant hakkındaki eleştirisini tamamen sildiği tespit edilmiştir.

Sonuç

Osmanlı’nın son döneminde ve Cumhuriyet’in ilk yıllarında düşünceleri ile Türk felsefesine katkı sunmuş önemli bir aydın olan Mustafa Şekip’in *Milli Mecmua* ve *Hayat Mecmuası*’nda Kant hakkında yazmış olduğu iki makalesi bu çalışma kapsamında değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgulara göre Mustafa Şekip’in, yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde ve devamında popüler olan Kant’ın felsefî düşüncelerine oldukça hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Son dönem Osmanlı bilginlerinin yüzlerini tamamen Batı’ya çevirmeleri ve orada olup biten hemen hemen her gelişmeden haberdar olmaları Mustafa Şekip örneğinde de karşılık bulmuştur. Ayrıca Mustafa Şekip’in Kant felsefesinin kritik noktalarına doğru bir şekilde temas edebilmesinin yanı sıra, hatalı bir tespit yapmış da olsa, Kant’ı eleştirebilecek özgüvene sahip olduğu da bu çalışma kapsamında ortaya konulmuştur.

Mustafa Şekip “Kant ve Felsefesi” isimli makalesinde öncelikle Kant’ın Copernicus’tan ilham alarak kurguladığı “özne merkezli” bilgi modelini genel hatları ile açıklamıştır. Makalesinin devamında ise Kant felsefesinde aklın teorik olarak neyi bilip neyi bilemeyeceğini tartışıp Tanrı, ruh, özgürlük gibi metafizik unsurların konumunu izah etmiştir. Kant’ın *Saf Aklın Eleştirisi* isimli kitabında teorik aklı, *Pratik Aklın Eleştirisi* isimli kitabında ise pratik aklı beşerileştirdiğini iddia eden Mustafa Şekip, ahlakî normların oluşturulmasında kurucu unsur olarak pratik aklın yer aldığını ifade etmiştir. Mustafa Şekip bu makalesinde Kant’ın birinci ve ikinci kritiğinde teorik ve pratik aklın sınırlarını nasıl tayin ettiğini önemli noktalara temas ederek tasvir edebilmiştir. Fakat Kant felsefesine dair yeni bir yaklaşım getirmemiştir. Osmanlı bilim dünyasının Batı bilimine ve felsefesine yavaş yavaş aşına olmaya başladığı bir dönemde Kant felsefesinin tanıtılması değerlidir.

Mustafa Şekip “Kant Hiç Kabahatsiz mi?” isimli makalesini Azad Bey’in eleştirisine cevap niteliğinde 1927 yılında kaleme almıştır. Fakat “Terakki Fikrinin Menşe’i ve Tekâmülü” yazı dizinde eleştirilen görüşlerini, söz konusu makalelerini bir araya getirerek 1928 yılında *Terakki Fikri* ismiyle kitap olarak yayımlamış ve bu eleştirilerini tamamen

silmiştir. Mustafa Şekip'in Kant hakkındaki ithamkâr görüşlerini hafifleteceğini ama geri almayacağını açıkça beyan etmesine rağmen kitabında bu şekilde tavrı aldığı görülmektedir.

Osmanlı'nın son dönemleri ile Cumhuriyet'in ilk yılları, felsefede önemli tartışmaların yapıldığı bir zaman dilimini kapsamaktadır. Söz konusu dönemde Mustafa Şekip tarafından Kant ve felsefesinin Anadolu coğrafyasına taşınması, güncel felsefî tartışmalardan Türk bilim camiasının haberdar olduğuna dair kanıtlardan birini teşkil etmektedir.

Summary

In the nineteenth century, many Ottoman students were sent abroad to receive education in various fields. Under the influence of the students who returned after completing their education, institutions offering Western-style education began to open. Although not at the desired level, these schools positively impacted the development of Ottoman science. The fact that the professors at Darülfünûn (Istanbul University) and the engineering schools were in constant contact with the West meant that Western science and thought reached the Ottoman Empire almost simultaneously. Scientific activities in the first period of the Republic were mainly carried out with the contributions of scientists who traveled to Europe.

Some academics who were raised in the last period of the Ottoman Empire continued to work in universities during the Republican period. Mustafa Şekip Tunç was one of these professors who provided important services during the transition from the Ottoman Empire to the Republic. Known for his deep studies in education, psychology and philosophy, Mustafa Şekip was among the founders of modern philosophy and psychology in Turkey. He was one of the leading figures who introduced Bergson, whose ideas he was greatly influenced by, to Turkey. Mustafa Şekip, who published many articles and books especially in the fields of philosophy and psychology, was also closely interested in Kant and his philosophy. In his article titled "Kant and His Philosophy" published in *Milli Mecmua* (1925), he expressed his views on Kant's philosophy, and in his article titled "Is Kant Ever Blameless?" published in *Hayat Mecmua* (1927), he listed his criticisms of Kant. This article aims to make a philosophical analysis of these two articles on Kant written by Mustafa Şekip Tunç. The researcher first translated these articles written in Ottoman Turkish into Latin letters and then analysed Mustafa Şekip's views on Kant's philosophy by comparing them with Kant's works. The presentation and analysis of Mustafa Şekip's views on Kant, who is known for his work in the field of psychology, will contribute to the field of history and philosophy of science.

This study evaluated two articles on Kant written by Mustafa Şekip, an important intellectual who contributed to Turkish philosophy in the last period of the Ottoman Empire and the early years of the Republic, in *Milli Mecmua* and *Hayat Mecmua*. According to the results, Mustafa Şekip was well acquainted with Kant's philosophical thoughts, which were popular from the first quarter of the twentieth century. Mustafa Şekip's example shows that the late Ottoman scholars were completely turned towards the West and were aware of almost every development there. Moreover, this study has shown that Mustafa Şekip was not only able to address the critical points of Kant's philosophy correctly but also had the self-confidence to criticize Kant.

Mustafa Şekip's article "Kant and His Philosophy" was published in the 31st issue of *Milli Mecmua* on 15 February 1925. In this article, Mustafa Şekip touched upon the most prominent aspects of Kant's philosophy and expressed his personal opinions where necessary. In this article, Mustafa Şekip explained Kant's "subject-centred" model of knowledge inspired by Copernicus in general terms. In the rest of his article, he discusses what the intellect can and cannot theoretically know in Kant's philosophy and explains the position of metaphysical elements such as God, soul and freedom. Mustafa Şekip claims that Kant humanises the theoretical intellect in the *Critique of Pure Reason* and the practical intellect in the *Critique of Practical Reason*, and states that the practical intellect is the constitutive element in the formation of moral norms. In this article, Mustafa Şekip describes how Kant determines the boundaries of theoretical and practical reason in his first and second critique by touching on critical points. However, he did not bring a new approach to Kant's philosophy. The introduction of Kant's philosophy at a time when the Ottoman scientific world was slowly becoming familiar with Western science and philosophy is valuable.

Mustafa Şekip's article "Is Kant Ever Blameless?" was published in the 53rd issue of *Hayat Mecmuası* on 1 December 1927. Mustafa Şekip wrote this article in response to his close friend Azad Bey's criticism of his views on Kant in his article titled "Origin and Development of the Idea of Progress," published in the 49th issue of *Hayat Mecmua*. Mustafa Şekip praised Kant's philosophical views in this article but criticized his "vassal" relationship with the King. In the sentence, "Kant published another work called *Critique of Practical Reason* to alleviate the bad effect it had", Mustafa Şekip claimed that after publishing *Critique of Pure Reason*, in which Kant limited reason in terms of what it could and could not know and excluded metaphysics, he was afraid of the King's reaction and published *Critique of Practical Reason*, in which he included metaphysical elements, especially God. Azad Bey criticized Mustafa Şekip by stating that this sentence "implicitly, if not explicitly, conceals an accusatory idea about the philosopher's morality, character and the integrity of his system." Mustafa Şekip, on the condition of reserving his thoughts in the face of these criticisms, changed the relevant sentence by using the word "...mitigating" instead of "...in order to mitigate" and thus softened his statement that the *Critique of Practical Reason* was the compensation for the *Critique of Pure Reason*. However, it was determined that Mustafa Şekip, who published the series of articles "Origin and Development of the Idea of Progress" in 1928 under the title *Terakki Fikri* (*The Idea of Terakki*), in which he formed the sentence in question, wholly erased his criticism of Kant, which was criticized by Azad Bey, by changing the relevant section to "Later he published another work called *Critique of Practical Reason* (1788)".

It is possible to see that Kant and his philosophy were introduced to the scientific world of the late Ottoman and early Republican period through Mustafa Şekip and that current philosophical debates could be carried to this geography.

Kaynakça

- Bayraktar, L. (2009). Darülfünun'da Bir Felsefe Hocası: Mehmet Emin Erişigil. *Felsefe Dünyası*, 2(50), 64-80.
- Copernicus, N. (2017). *Göksel Kürelerin Devinimleri Üzerine*. (C. C. Çevik, Çev.). 2. bs. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Derin, F. Ç. (1958a). Mustafa Şekip Tunç Hayatı. *Hayat*, 11(132), 18-26.
- Derin, F. Ç. (1958b). Mustafa Şekip Tunç'un Eserleri. *Hayat*, 11(132), 20-26.
- Es, H. F. (1939, Şubat 8). Profesör Mustafa Şekip Diyor ki... *Akşam Gazetesi*.
- Günay, L. K. (2015). *Mustafa Şekip Tunç ve Ruhîyat Geleneği*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kant, I. (1993). *Arı Usun Eleştirisi*. (A. Yardımlı, Çev.). İstanbul: İdea Yayınevi.
- Kant, I. (1999). *Pratik Aklın Eleştirisi*. (İ. Kuçuradi, Ü. Gökberk ve F. Akatlı, Çev.). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Mollaer, F. (2012). Mustafa Şekip Tunç. *İslâm Ansiklopedisi* (C. 41, s. 382-383). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Mustafa Şekip [Tunç]. (1925). Kant ve Felsefesi. *Milli Mecmua*, 2(31), 493-494.
- Mustafa Şekip [Tunç]. (1927a). Kant Hiç Kabahatsiz midir? 'İlmî Münâkaşalar. *Hayât Mecmuası*, 3(53), 16-17.

- Mustafa Şekip [Tunç]. (1927b). Terakki Fikrinin Menşei ve Tekâmülü. *Hayât Mecmuası*, 2(49), 3-4.
- Mustafa Şekip Tunç Jübilesi*. (1944). İstanbul: Maarif Matbaası
- Ökten, K. H. (2016). Kant ve Prusya'da Dini Sansür. *İstanbul Kemerburgaz Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 87-101.
- Orhan, C. (1944). Prof. Mustafa Şekip'in Eser ve Yazıları. *Prof. Mustafa Şekip Tunç Jübilesi* içinde (s. 24-31). İstanbul: Maarif Matbaası.
- Prof Tunç İçin Toplantı. (1954, Mayıs 15). *Vatan Gazetesi*.
- Redhouse, J. W. (1890). *Redhouse Turkish And English Lexicon*. İstanbul: American Mission.
- Sertoğlu, M. (1936, Ocak 14). Ruhیات Profesörü Mustafa Şekip Tunç Kısırlaştırmaya Taraftar. *Akşam Postası Gazetesi*.
- Tunç, M. Ş. (1941, Ocak 17). Heyecan ve Membaları. *Cumhuriyet Gazetesi*.
- Tunç, M. Ş. (1928). *Terakki Fikri*. (O. Bahadır, Haz.). İstanbul: Amedi Matbaası.
- Türkmen, S. (1944). Mustafa Şekip Hayatını Anlatıyor. *Prof. Mustafa Şekip Tunç Jübilesi* içinde (s. 11-17). İstanbul: Maarif Matbaası.
- Yaylalı, İ. (2014). *Şuurlu Muhafazakârlık: Mustafa Şekip Tunç Düşüncesinde Birey, Toplum, Siyaset*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldız, Y. (2010a). *Mustafa Şekip Tunç ve Felsefî Görüşleri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldız, Y. (2010b). Mustafa Şekip Tunç ve Türk Felsefesindeki Yeri. *Kutadgubilig*, 18, 73-103.
- Yıldız, Y. (2017). *Mustafa Şekip Tunç*. İslam Düşünce Atlası. Erişim Tarihi: 26.12.2023. <https://islamdusunceatlasi.org/mustafa-sekip-tunc/6323>